PERSPECTIVE FENOMENOLOGICE ASUPRA IDEII DE PREZENȚĂ

Alexandru Cosmescu, dr. în filologie

Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu” al USM

PHENOMENOLOGICAL PERSPECTIVES ON THE IDEA OF PRESENCE

Summary

In the present paper, I offer a reading of two classical passages about the idea of presence, in the context of the debates about the problematic character of the metaphysics of presence. The first one is an excerpt from Husserl on the givenness in flesh of the perceptual objects. The second one is a passage from Sartre on presence to self. Based on these experiential accounts of two basic forms of presence, which I flesh out, I argue that presence remains a fundamental dimension of experience, and that an account of presence can accommodate various forms of discussion about absence.

Keywords: Presence, phenomenology, Husserl, Sartre, sel)ood, object.

În contextul mai multor dezbateri interioare fenomenologiei, dar și al continuării acestor dezbateri în afara câmpului propriu-zis fenomenologic, diferiți autori au început să chestioneze conceptul de prezență și prioritizarea lui în diferite tipuri de discurs filosofic, propunând demersul depășirii a ceea ce ei numesc „metafizica prezenței”. Una dintre sursele acestei discuții este încercarea lui Martin Heidegger de a explora întrebarea cu privire la ființă [1]– ce înseamnă *a fi* – care a condus la deconstrucția ideii ființei ca simplă prezență. O intuiție centrală a lui Heidegger este că, în comerțul nostru obișnuit cu lucrurile, nu le luăm drept simple obiecte având anumite proprietăți, care ne-ar fi prezente; lucrurile cu care avem de-a face sunt implicate într-un întreg sistem de relații, integrate proiectelor și scopurilor noastre și fiind luate drept *de la sine înțelese*, aproape neglijate, în fundal. Ceva ne devine

prezent, în perspectiva propusă de Heidegger, atunci când încetează să funcționeze așa cum ne așteptam și, respectiv, modul de a fi care poate fi numit prezență ar fi, după Heidegger, unul derivat din această imersiune într-un sistem de referințe pe care le navigăm aproape cu ochii închiși. Autori precum Jacques Derrida au continuat acest demers, prioritizând din ce în ce mai mult *absența* constitutivă pentru modul nostru de a fi în lume și chestionând caracterul imediat al prezenței, precum și rolul ei de fundament al experienței. Derrida chestionează linia și stilul de gândire husserlian privindu-l ca parte a unei atitudini specifice filosofiei occidentale, pe care o numește „metafizică a prezenței" [2, pp. 22, 53]. Pentru Derrida și gânditorii influențați de el, *absența* sau *non-prezența* este presupusă – și ignorată – de metafizica prezenței, care își falsifică propriile condiții de posibilitate printr-o incapacitate de a ține cont de absență altfel decât reducând-o la o prezență a absentului sau la reprezentare.

Discursul care se detașează de metafizica prezenței și se constituie drept critică a ei s-a îndepărtat, pe parcursul ultimelor decenii ale sec. XX, din ce în ce mai mult de sursele experiențiale ale fenomenologiei, neglijând din ce în ce mai mult anume stratul experiențial în care prezența se constituie ca atare. Autori precum Jean-Luc Nancy [3] sau Alva Noe [4] au revenit asupra conceptului de prezență, căruia i-au dat din nou un rol central în propriul demers filosofic. În aceeași perioadă, practicile de mindfulness au preluat și ele ideea de prezență, încercând să elaboreze și forme practice, întrupate ale unui demers de cultivare a unei atitudini identificate explicit drept prezență. În plus, practicile artistice performative cultivă și ele forme ale prezenței întrupate intersubiective ca loc în care se desfășoară actul artistic. Ideea de prezență – mai curând decât un concept de prezență – este cel care ghidează toate aceste demersuri.

În acest sens, pentru o readucere a discursului despre prezență în câmpul experiențial de care a început să se detașeze după critica derrideană, este utilă o relectură cu minime prejudecăți interpretative a surselor fenomenologice care au stat la baza întregii discuții despre

„metafizica prezenței”. Acesta este demersul pe care mi-l propun în articolul de față: revenirea la două texte inaugurale pentru fenomenologie, în diversele ei forme, explicitând dimensiunea experiențială a prezenței obiectuale și a prezenței la sine. Cea mai simplă – și, în opinia mea, productivă – discuție despre prezență pornește de la experiența fundamentală a faptului de a avea ceva în față – a avea ceva *prezent*, *disponibil* percepției. În *Lucrul și spațiul* – o serie de prelegeri din 1907, în care Edmund Husserl își desfășoară primele investigații de după explicitarea reducției fenomenologice – tema centrală este anume aceasta: modul în care se constituie experiențial percepția a ceva drept obiect spațial. Discuția despre prezență în acest text husserlian este derivată din tipul de prezență al obiectelor perceptuale. Husserl spune că „A vorbi despre percepție înseamnă a ne referi la lucrul perceput” [5, p. 11] – iar tipul de prezență despre care este vorba e anume prezența *lucrului*. Specificul intenționalității perceptuale – într-un paragraf în care Husserl afirmă că prezintă doar liniile generale ale problemei, fiind necesare „analize complexe” pentru a clarifica – este că „obiectul stă, în percepție, drept acolo în carne și oase (*leibhaftig*), stă, ca să vorbim mai precis, ca prezent în mod actual, ca dat el însuși în acum-ul curent. În fantezie, obiectul nu stă acolo ca fiind în carne și oase, actual, prezent în mod curent. Stă într-adevăr în fața ochilor noștri, dar nu ca ceva dat în mod curent acum; poate fi gândit ca fiind acum, sau ca simultan cu acum-ul curent, dar acest acum este unul gândit și nu este acel acum care aparține prezenței în carne și oase, prezenței perceptuale. Închipuitul e doar *reprezentat* (*vorgestellt*), doar pune în fața noastră (*stellt vor*) sau prezintă (*stellt dar*), dar nu se dă ca el însuși, actual și acum” [5, p. 12].

„A fi prezent în carne și oase” are, în acest pasaj husserlian, două caracteristici de bază.

Prima este cea a donației *obiectului însuși*. Ceea ce este prezent pentru noi, la modul perceptual, nu este *altceva decât sine*. Atunci când ne uităm la o masă – cea la care stăm – masa însăși este prezentă pentru noi, ea este cea la care ne raportăm intențional.

Reprezentarea – sau fantezia – la care face referire Husserl este unul dintre modurile *prezenței în absență*; când ne închipuim sau ne amintim ceva, chiar dacă *ceva este prezent pentru noi*—este „pus în fața noastră" sau „stă în fața ochilor noștri" – obiectul *nu este prezent el însuși* – în timp ce în percepție ceea ce ne este prezent este *el însuși* prezent. Prezența perceptuală a unui obiect este modul obiectului de a fi parte din câmpul nostru perceptual – de a ni se da – ca nefiind altceva decât ceea ce este aici.

A doua caracteristică despre care vorbește Husserl indică asupra modului temporal de a gândi prezența perceptuală: obiectul este prezent *acum*, într-un acum în care se și desfășoară percepția. Temporalitatea obiectului și temporalitatea percepției sunt simultane. A gândi prezența pornind de la temporalitate înseamnă a o ancora într-un acum perceptual – iar provocarea lui Husserl în analizele temporalității a fost cea de a arăta felul în care temporalitatea obiectului este fundată în temporalitatea primară a experienței înseși, cu strucura ei impresional-retențional-protențională.

Faptul că ceva îmi e prezent în carne și oase implică și un anumit tip de raportare la conștiința de a avea acel lucru prezent în carne și oase. În reflecție, conștiința perceptuală este ea însăși percepută drept mod al relaționării cu lucrul care îmi *dă efectiv* lucrul prezent, care *are de a face* cu lucrul prezent. În distincția dintre imanență și transcendență centrală pentru analizele husserliene, orice tip de percepție este o conștiință a ceva dat în carne și oase – dar numai ceea ce este dat în mod imanent e dat *el însuși prin el însuși*; lucrul care îmi apare perceptual, chiar dacă este dat el însuși, este prezentat în interiorul unui câmp care este, implicit, parte a percepției, fără a se confunda cu lucrul însuși, dar care *mi-l dă*.

Într-o mișcare recuperată, de exemplu, de Alva Noe, Husserl integrează absența în însuși acest fapt al prezenței – într-un mod pe care, din considerente de spațiu, doar o să-l schițez în cele ce urmează. Ceea ce percepem este lucrul însuși; în același timp, *avem în față* doar o parte a lui – cea care ne este accesibilă – disponibilă – din punctul pe care îl ocupă corpul nostru. *Partea cealaltă* a lucrului nu este nici ceva pur

și simplu absent pentru noi, nici ceva imaginat, nici ceva ce inferăm printr-un proces intelectual: ea este parte a sensului de lucru pe care îl constituim experiențial, perceptual. Simpla prezență a unui lucru îi sugerează și alte părți decât cea care ne este *efectiv prezentă* la nivel de senzație. Senzațiile – parte constitutivă a câmpului nostru perceptual pre-empiric – sunt *animate* de o intenție perceptuală care *prinde* în ele lucrul pe care îl vizăm în percepție.

În același timp, lucrul perceput *trimite înapoi* la corpul nostru – de parte a fundalului perceptiv. Nu pot percepe un lucru fără ca, în același timp, să-mi fie dat perceptual și propriul corp. Corpul nu este, în acest sens, inseparabil de percepția însăși și de ceea ce este perceput, iar percepția, deși implică stratul simplei prezențe, este ireductibilă la acesta: faptul că percepem *acum* în mod vizual, de exemplu, un aspect al obiectului trimite, în mod corporal, la posibilitatea apropierii și distanțării, care ne vor permite determinarea mai strânsă a *aceleiași* părți, precum și la posibilitatea plimbării în jurul obiectului, care ne va prezenta, de fiecare dată, altă față, celelalte devenind *ascunse* vederii noastre. Ceea ce este prezent pentru noi este *obiectul însuși*, dar de fiecare dată există diferențe între modurile de acces pe care le avem la diferite fețe ale lui.

Din această perspectivă, putem vorbi despre prezența perceptuală ca implicând diverse modalități ale accesului la diverse părți ale obiectului care ne este prezent. În același timp, prezența se constituie *cu absența ca parte implicită a ei*: nu tot ceea ce îmi este prezent îmi este prezent în același mod, iar plinătatea prezenței unei fețe a obiectului nu exclude lipsa accesului vizual la cealaltă parte, de exemplu.

În același timp, în *prezența a ceva în fața mea* îmi sunt dat și eu mie însumi – ca prezent *pentru mine însumi* – dar această dimensiune a prezenței întrupate a sinelui pentru sine merită o discuție aparte. Una dintre sursele posibile de pornire pentru această discuție ar fi un pasaj central din *Ființa și neantul* a lui J. P. Sartre, care descrie condiția umană anume în termenii prezenței la sine: „Această prezență la sine a fost luată adesea drept o plenitudine de existență și o prejudecată foarte răspândită

printre filosofi face să i se atribuie conștiinței cea mai înaltă demnitate de ființă. Dar acest postulat nu poate fi menținut după o descriere mai detaliată a noțiunii de prezență. Într-adevăr, orice «prezență la» implică dualitate, deci separație cel puțin virtuală. Prezența ființei la sine implică o dezlipire a ființei în raport cu sine. Coincidența identicului este veritabila plenitudine de ființă, tocmai pentru că în această coincidență nu este loc lăsat pentru nici o negativitate [...] prezența la sine presupune că o fisură impalpabilă s-a strecurat în ființă. Dacă este prezentă la sine, înseamnă că nu este în întregime sine. Prezența este o degradare imediată a coincidenței, căci ea presupune separația. Dar dacă întrebăm acum: *ce este* cel care separă subiectul de el însuși, suntem constrânși să mărturisim că nu e *nimic*. Ceea ce separă, de obicei, este o distanță în spațiu, un interval de timp scurs, un diferend psihologic sau doar individualitatea a doi co-prezenți, pe scurt, o realitate *calificată*. [...] Ființa conștiinței, în calitate de conștiință, este de a exista la distanță de sine ca prezență la sine, iar această distanță nulă pe care ființa o admite în ființa sa este Neantul" [6, pp. 132-133].

În această analiză fenomenologică, Sartre pornește de la constatarea dualității drept trăsătură esențială a oricărei forme de prezență (implicit, și a prezenței obiectuale). În cazul oricărui tip de prezență, există un *dativ* al ei – cineva *căruia i se manifestă* prezența a ceva. Spre deosebire de prezența *lucrului*, prezența *noastră pentru noi înșine* implică o „fisură" în ceea ce am tinde să luăm ca un sine întreg ca coincide cu sine. Perspectivasartreanăsugerează interpretareaprezenței, implicitaprezenței la sine – a faptului de a ne fi prezenți *nouă înșine* – în termeni de separare și noncoincidență.

Pentru un exemplu concret, putem analiza concis exemplul modului în care este dat perceptual corpul propriu. „A fi prezent mie însumi" poate însemna – în forma cea mai simplă a prezenței la sine – a privi în jos și a-ți vedea aspectul vizual al corpului. Avem aici de a face cu cel puțin câteva straturi distincte ale constituirii sinelui, dar prima distincție pe care o putem stabili este cea dintre prezența vizuală a unui obiect incomplet constituit: oricât aș vrea, nu pot să mă învârt în jurul propriului

meu corp, pentru că poziția *mea* coincide cu poziția corpului. Însă această coincidență este *fisurată,* în termenii lui Sartre: nu este una totală. În însuși actul privirii, sunt *mai mult* decât ceea ce văd: *faptul de a vedea* – de a *mă* vedea – îmi este la fel de propriu ca și stratul vizual al corpului. Stratul vederii transcende văzutul – modul său de a fi este un exemplu clar al distanței „nule" în raport cu sinele a prezenței la sine. Ceea ce sunt eu este ireductibil la stratul văzut al corpului; în același timp, nu pot spune nici că aș fi *altceva* decât corpul văzut. Respectiv, a fi prezent mie însumi înseamnă a nu fi în totalitate ceea drept ce îmi sunt dat, a fi ceea ce sunt *fără să fiu ceea ce sunt* la modul coincidenței, pentru că dacă aș coincide cu mine nu mi-aș fi prezent.

Analiza sartreană reflectă o dimensiune a prezenței care chestionează ceea ce luăm în mod fundamental drept „noi înșine" și tindem să interpretăm drept coincidență cu sine – „a fi eu" – pornind de la o trăsătură esențială a prezenței ca prezență: de fiecare dată când avem de a face cu ceva de tipul prezenței, avem de a face cu o separare și cu o dualitate. Chiar dacă eu însumi nu-mi sunt prezent în același mod în care îmi este prezent un obiect, faptul că îmi sunt prezent este el însuși o distanță în raport cu mine, o ruptură sau o *dezlipire* a mea în raport cu mine însumi care totuși nu mă transformă într-un obiect *printre altele*, dat unei subiectivități impersonale. Prezența la sine rămâne un fenomen circumscris întrupării: modul în care îmi sunt prezent în exemplul pe care l-am analizat mai sus este cel al *privirii*, pe care este extrem de ușor să o concepem abstract, pe când, în realitate, ea este o posibilitate întrupată a mea de a-mi mișca ochii și capul pentru a *mă* privi – pentru a privi stratul corporal al ceea ce face posibilă privirea însăși. Ochii prin care mă privesc sunt ei înșiși parte a corpului care este dat privirii – deschiderea prin care îmi sunt accesibil mie însumi – dar rămân *invizibili* pentru mine, tot așa cum privirea însăși este invizibilă. Ea devine tematizabilă doar printr-un nou pas reflexiv înapoi, care ia *faptul de a privi* drept ceea asupra a ce zăbovesc la modul *reflecției* – o nouă necoincidență cu sine care face posibilă tematizarea stratului privirii printr-o altă *dezlipire* de sine, non-diferită de prezența la sine.

Fără îndoială, aceste reflecții nu epuizează câmpul fenomenologic al prezenței, dar ne pot ajuta să clarificăm *ce avem în vedere* când vorbim despre prezență și măsura în care prezența este stratul primar – fundamental – al experienței noastre conștiente, incluzând în sine forme ale absenței, noncoincidenței, „dezlipirii" de sine fără a înceta să fie prezență. Oricând *sunt*, ceva *este prezent*, indiferent dacă este vorba de o prezență cu caracter obiectual sau una a mea față de mine însumi. Oricând *ceva îmi este prezent*, eu însumi sunt de fiecare dată *altceva* decât ceea ce îmi este prezent: nu coincid cu ceea ce îmi este prezent, dezlipindu-mă sau separându-mă de ceea ce îmi stă în față „în carne și oase", iar această dezlipire este, ea însăși, *modul în care îmi sunt prezent*. Orice discuție despre absență, dacă vrea să rămână în câmpul experienței, nu are cum să ignore acest strat al prezenței continui – indiferent dacă este vorba de prezența obiectuală sau cea a sinelui. „Metafizica prezenței" se mișcă în acest câmp experiențial anume datorită imposibilității de a lăsa prezența deoparte; o discuție despre absență este posibilă doar cu prezența ca bază și ca fundal.

Referințe bibliografice:

1. Heidegger, Martin. Ființă și timp. București: Humanitas, 2004.
2. Derrida, Jacques. Voice and Phenomenon. Introduction to the Problem of the Sign in Husserl's Phenomenology. Evanston: Northwestern University Press, 2011.
3. Nancy, Jean-Luc. The Birth to Presence. Stanford: Stanford University Press, 1993.
4. Noe, Alva. Varieties of Presence. Cambridge: Harvard University Press, 2021.
5. Husserl, Edmund. Thing and Space. Lectures of 1907. Dordrecht: Springer, 1997.
6. Sartre, Jean-Paul. Ființa și neantul. Eseu de ontologie fenomenologică. Pitești: Paralela 45, 2001.